

## Έρωτες, Αγάπες, Σύντροφοι

Διάβασα τον *Εραστή της λαίδης Τσάτερλι* του Ντέιβιντ Χέρμπερτ Λόρενς, στα δώδεκα δεκατρία μου, ως απόκρυφο ευαγγέλιο. Η άνευ όρων πλήρωση της ερωτικής επιθυμίας ως δυναμική, απελευθερωτική διαδικασία, θεμελίωσε έκτοτε μια από τις βασικές ηθικές αρχές μου. Την ίδια περίπου εποχή, ο θείος μου Μιχάλης Κατσαρός σχεδίασε μπροστά στα παιδικά μου μάτια μια σκαμπρόζικη αφιέρωση στους γονείς μου, σε αντίτυπο του *Κατά Σαδδουκαίων*. Δεν εγκατέλειψα ποτέ τα ποιήματά του, πιο σωστά: εκείνα δεν με εγκατέλειψαν ποτέ. (Πενήντα χρόνια μετά, αυτά τα δύο βιβλία της πρώιμης μαθητείας «πρωταγωνίστησαν» στο *Χαστουκόδεντρο*. Διόλου τυχαίο.)

Πρωτοετής στο θλιβερό ελληνικό Πανεπιστήμιο κράτησα με συγκίνηση στα χέρια μου την *Αναγκαιότητα της Τέχνης* του Έρνστ Φίσερ και μαζί τον *Picasso* του Χανς Γιαφί: υπήρξαν το εφελτήριο για τις μεταπτυχιακές σπουδές μου, την κριτική μου ματιά στον κόσμο και τη διά βίου εμπλοκή μου με την τέχνη. Σ' αυτά σύντομα προστέθηκε μια σειρά από κλασικά «αναγνωστικά» της εικαστικής εικόνας που όξυναν καταλυτικά το αισθητικό μου κριτήριο: το *The meaning of Art* του Χέρμπερτ Ριντ, το *Meaning in the Visual Arts*, του Έρβιν Πανόβσκι, και το *Principes Fondamentaux de l' Histoire de l' Art*, του Χάινριχ Βέλφλιν – όπως και τρία ακόμα, πιο «ρηξικέλευθα», βιβλία στην ίδια κατεύθυνση: το *Ways of Seeing* του Τζον Μπέργκερ, το *The Medium is the Massage* των Μακ Λιούαν και Κουέντιν Φιόρε και το *On photography* της Σούζαν Σόνταγκ.

Ο Έρνστ Φίσερ, και αργότερα ο Άρνολντ Χάουζερ (με τη χρηστικότετη σειρά της *Κοινωνικής Ιστορίας της Τέχνης*) με οδήγησαν στον Βάλτερ Μπένγιαμιν και στο προφητικό *The work of art in the age of mechanical reproduction*, καθώς και στον διδακτικότετο Αντόρνο των *Minima Moralia*. Αλλά, εννοείται, αυτών των δασκάλων προηγήθηκαν οι Μαρξ και Ένγκελς. Μερικοί τους διαβάζουν ακόμα όπως οι ISIS το Κοράνι. Εγώ δεν το έκανα ποτέ. Ωστόσο βιβλία όπως η *Γερμανική Ιδεολογία* και τα *Χειρόγραφα του 1844*, ειδικά σήμερα, μετά την ιστορική εμπειρία του (μη) υπαρκτού σοσιαλισμού αλλά και την παγκοσμιοποιημένη βαρβαρότητα της ΤΙΝΑ, τροφοδοτούν τη σκέψη μου.

Το καλοκαίρι του 1967, με ορισμένη γνώση της αρχαίας ελληνικής και τρυφερή αγάπη για την ομηρική *Οδύσσεια*, γνωρίστηκα με το επικό *Ulysses* του Τζόις. Για μένα, αν ο Πικάσο είναι όλη η ζωγραφική ο Τζόις είναι όλη η λογοτεχνία. Μέσα από

εκείνον διέτρεξα και απόλαυσα σχεδόν όλο το αγγλοσαξωνικό παράδειγμα, από τον λαϊκό Τσόσερ και τον λαϊκότατο, αγαπημένο Σέξπιρ, ώς τον Τ.Σ. Έλιοτ. Απεχθάνομαι όσους γράφουν «κατά τον τρόπο» κάποιου άλλου (πιστεύω ότι απέφυγα αυτό το ατόπημα). Αλλά ο Τζόις είναι ζυγός ακριβείας για να κρίνεις τις αναγνώσεις και τις προσωπικές σου επιδόσεις. Ο Τζόις διαβάζεται σε ανοιχτό διάλογο με όλη τη βιβλική, την αρχαία και την κλασική ευρωπαϊκή παράδοση – που απλά σημαίνει: *Ο Τζόις είναι το Σχολείο: η βασική, η μέση και η ανώτατη εκπαίδευση.*

Στην πορεία, γνώρισα τον Αυστριακό συνεχιστή του Ιρλανδού, τον Χέρμαν Μπροχ (το *The Death of Virgil* είναι ίσως το πιο σημειωμένο βιβλίο μου και οι *Υπνοβάτες* από τα πιο «οικεία»). Τα βιβλία του, καθώς και εκείνα των συμπατριωτών του Πίτερ Χάντκε και Τόμας Μπέρνχαρντ, μου στάθηκαν φύλακες άγγελοι σε κρίσιμες «μάχες» με τις συγγραφικές μου προθέσεις.

Μην παρεξηγηθώ, δεν αποστέρωγ τους Έλληνες. Το αντίθετο. Η δαντική (πλην προκλητικά ανοιχτή σε αναγνώσεις) *Γυναίκα της Ζάκυθος* του Σολωμού, ο Βιζυηνός, ο Ροΐδης, ο Παπαδιαμάντης, ο Μητσάκης, ο Θεοτόκης, ο Καρυωτάκης, ο Κοσμάς Πολίτης, η Αξιώτη, ο Σεφέρης, ο Πεντζίκης, ο Αναγνωστάκης, ο Εγγονόπουλος, ο Εμπειρικός, ο Χατζής, ο Άρης Αλεξάνδρου, ο Βασιλικός, ο Νόλλας και φυσικά ο Τσίρκας (που στη *Μανία με την Άνοιξη* δοκίμασα να αποδώσω τα οφειλόμενα) συγκρότησαν με τα χρόνια, οι περισσότεροι με το σύνολο του έργου τους, τη μητρίδα όπου αναζητώ το στίγμα μου. Τους αισθάνομαι *οικογένειά μου*: ποιο βιβλίο, ποιον δημιουργό να ξεχωρίσω, αυτοί με μεγάλωσαν, με αυτούς ανδρώθηκα, για όλους έχω γράψει πράγματα, σ' αυτούς οιονεί επιστρέφω.

Την εκλεκτική συγγένεια με συγγραφείς και βιβλία, τελικά, καθορίζουν οι ζωτικές ανάγκες του βίου. Γι' αυτό και τελευταίο άφησα το έργο που ανέκαθεν εμπνέει τις εμμονές μου: *Le Droit à la paresse*, του Πολ Λαφάργκ. Με τον αξεπέραστο έως σήμερα, τον σχεδόν ερωτικό, κοινωνικό ριζοσπαστισμό του, που εξίσου ενοχλεί αριστερούς και δεξιούς μικροαστούς, αυτός ο μικρός τόμος τρέφει σταθερά τις όποιες ουτοπίες μου. Ο Πολ και η γυναίκα του Λόρα Μαρξ, ο διαρκής αγώνας τους, το «δικαίωμά» τους να επιλέξουν τον πρόωρο θάνατο, με συντροφεύουν πάνω από τέσσερις δεκαετίες. Δεν υπάρχει βιβλίο μου που να μην περιέχει κάποια, έστω και αμυδρή, νύξη σ' αυτούς τους διά βίου συντρόφους και στο κοινό τους έργο. Η συγγενική μου σχέση μαζί τους λογικά αποδεικνύεται στο μυθιστόρημα που δουλεύω τα τελευταία χρόνια.

